

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА МІФОНІМІВ (на матеріалі слов'янських мов)

*Школа Галина Миколаївна,
канд. філол. наук, доц.*

Бердянський державний педагогічний університет

У статті аналізується національна специфіка вживання міфонімів на матеріалі української, російської, білоруської, польської та болгарської мов. Схарактеризовано міфологічні образи слов'янського фольклору.

Ключові слова: міфонім, міфологема, божества, демонічні постаті.

Міфологеми відображають загальнолюдські погляди на світ живої та неживої природи, позначаючи універсальні явища, зафіксовані будь-якою мовою. Крім того, однакове сприйняття навколишнього світу характерне для народів, які мають спільний родовід, наприклад, слов'ян. Одночасно різні ракурси сприйняття довкілля породжують національне маркування міфологеми. Міфоніми, передаючи специфіку географічного, соціально-етнічного, культурного середовища, відображають особливості світобачення певного етносу.

Міфологічне сприйняття світу ґрунтується на вірі у перевазі духу над матерією, на розумінні, що "саме поза матеріальні, духові сили кермують земним буттям людини і природи" [Міфопоетичні образи 2007, 175].

Вивчення міфологічних уявлень слов'ян розпочалося в XIX столітті: праці О. Афанасьєва, В. Гнатюка, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, О. Потебні, І. Франка та ін.

Так, О. Потебня вказував на символізм слов'янських обрядів і повір'їв, в яких зафіксовані язичницькі погляди народів. Дослідник називав ці символи залишками незапам'ятної старовини, коли думка була невіддільною від мови [Потебня 1976, 225].

Етнолінгвістичне осмислення міфологічної свідомості прашурів демонструють розвідки сучасних дослідників Л. Виноградової, Т. Голіченко, О. Колесник, А. Лобок, А. Маслової, О. Поріцької, Н. Тяпкіної та ін. Предметом їх уваги стали походження, етимологія, мотиви номінації, творення, функціонування демонологічних назв.

Тому *актуальним* є дослідження функціонування міфологем у слов'янських мовах.

Мета дослідження – встановити національну специфіку міфонімів у мовах східних, західних та південних слов'ян.

Завдання роботи полягає в аналізі особливостей сприйняття міфонімів носіями слов'янської свідомості.

Об'єкт нашої розвідки становить міфологія слов'янських народів.

Предмет статті – функціонально-семантичний аналіз міфонімів в українській, російській, білоруській, польській та болгарській мовах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше до аналізу залучаються міфологічні образи, які функціонують у східно-, західно- та південнослов'янських мовах.

У нашій розвідці застосована найпоширеніша схема поділу міфологічних істот – антропоморфних, зооморфних, тератоморфних та міксантропічних:

І. Поганські божества "вищої" міфології (слов'янські – *Дажбог, Велес, Перун, Морана, Лада, Лель і Полель* та ін. – і запозичені з чужих міфологій – античної, скандинавської, перської, вавилонс).

II. Духи (ангели і демони) "нижчої" міфології (парні метафізичні постаті-антогоністи: *ангел Житті та ангел Смерті, Білий і Чорний демони; злі духи: генії ночі, чорт, біс, диявол, Сатана, Азazelь, Ваал; добрі духи: духи предків, дід, дух-Сторож, дух життя, Ерот, "женина" – ангел; природні духи: русалка, мавка, дріада, потерчата, ненароджені та нехрещені діти*).

III. Люди з надприродними властивостями ("непрості" чи "земні боги": *мерці, потопельники, привиди, близнюки, двійники, велети й богатирі, чарівники, ворожбити, мольфари, градівники, знахарі, відьми, провидці*).

IV. Персоніфіковані поняття – антропоморфні міфологізовані постаті. здебільшого алегоричного типу (*Доля й Недоля, Біда, Згода й Незгода, Любов і Ненависть, Задуха, Бабуся Грижа, Добробут, Опозиція*).

V. Міфологічний бестіарій – тваринна міфосимволіка (дикі та свійські звірі, птахи, змії, комахи, а також фантастичні тератоморфні та міксантропічні істоти – сфінкс, фенікс, гідра, химера тощо) [Тихолаз 2007, 174].

Як зауважує І. Огієнко, "окремі явища природи потроху уособлювалися й перетворювалися в окремих богів" [Митрополит Іларіон 1981, 83]. Дослідник припускає, що так постали боги Перун, Дажбог, Велес, Хорос та ін. "А початковим богом був у нас може Сварог" [Митрополит Іларіон 1981, 83]. *Сварог* – бог неба й небесного вогню, батько сонця, *Хорос* – божество місяця. Сином Сворога вважався *Дажбог* – опікун людей, божество достатку.

Слов'янська демонологія досить розвинена: в уяві слов'ян навколишній світ був одухотвореним та персоніфікованим. На думку І. Огієнка, на початку надлюдські духи були спокійні й допомагали людині, але пізніше вони обернулися, особливо під впливом Християнства, в силу нечисту, в бісів, їх зайняттям стало шкодити людям [Митрополит Іларіон 1981, 122].

Демонічну природу духів (Анголи і демони) "нижчої" міфології схарактеризував український етнограф В. Гнатюк. Грунтуючись на галицьких народних легендах, він указував, що *чорт* "забажав мати товариство, Бог порадив йому вмочити палець у воду і стріпнути позад себе, в наслідок чого дістане товариша. Чорт умочив одначе всю руку і як почав нею тріпати, то наробилося стільки чортів, що з них постало 12 хорів. За спонукою чорта вони збунтувалися проти Бога, а Бог за кару скинув їх із неба. Вони легіли до землі повних 40 діб, коли ж Бог сказав "амінь", де котрий з них був, там і остався: у воді – водяник, у лісі – лісовик, у болоті – болотяник, у полі – полевик, і т. д. Таким чином, усі духи, що на землі, взяли свій початок від чорта" [Гнатюк 1981, 217].

Лексема *чорт* широко представлена у фразеологічних словниках слов'янських мов. Зокрема, у фразеологічному словнику польської мови зафіксовано 18 паремій із цим номеном: "*adwokat diabła; sprzedać|zaprzedać duszę diabłu*" [Sfj, 2008, 86; 98]; в українській мові: "*дябла послухати; випихувати ся як чорт на Русалю*" [Вахол 1990, 54; 117]; у російській мові: "*поставь Богу свечку, а черту две*" [СРФ 1998, 625]; у білоруській мові: "*адного балота чэртi; д'ябла (чорта) нараджаць*" [БРПСС 1985, 354]; у болгарській мові: "*за какъв бяс; хваца / хвана ме бяс*" [БРФР 1974, 67].

У слов'янській народній демонології існує велика кількість жіночих міфологічних персонажів: східнослов'янські мавки/нявки, русалки; південнослов'янські віли, самодіви; західноєвропейські ундини.

Лексема *мавка* (нявка) походить від нав – домовина. Вважалося, що мавки – "духи жіночої статі, які померли нехрещеними і перетворилися в русалок. Заманивши когось до себе своєю красою, розмовляють з ним, кокетують, а потім заскобочують на смерть" [Гнатюк 1981, 226].

Подібне поводження з людьми В. Гнатюк фіксує і у русалок, додаючи, що вони ще лякають людей, проганяють їх від роботи [Гнатюк 1981, 227]. Розмежування між мавкою і нявкою вчений проводить, характеризуючи мавок як молодих, гарних дівчат. Проте він називає нявками не тільки дівчат, але й хлопців [Гнатюк 1981, 226]. Описуючи нявок, етнограф наголошує на їхній мирній діяльності: "Нявки сходяться на розігри в тиждень по Зелених святах на верховинах гір і гуляють там і граються". Дослідник зауважує, що інші слов'янські народи нявок називають лісовими паннами [Гнатюк 1981, 227].

До персонажів давньоукраїнської міфології належать *віли*. С. Плачинда зазначає: "Вили (білі вили, сужениці) – богині долі, які згідно з повір'ям присутні під час народження дитини й визначають її долю, вселяють в неї Душу". Як і русалки, мавки вони живуть "у воді, лісах, на верхів'ях гір" і "їх улюблене заняття – пісні й танці" [Плачинда 1992, 8].

Про приналежність Вили-самовіли до водяної стихії зазначено у болгарській юнацькій пісні "Марко-королевич і Віла-самовіла":

"Что все воды собрала с планины,

Сделала там озеро большое" [Словянский фольклор 1987, 197].

Однак, на відміну від жіночих східнослов'янських Русалок, Нявок, південнослов'янській Вилі притаманний більш чоловічий спосіб поведінки:

"Бросилась из-под ясна неба,

Настигла Марка на дороге,

Три стрелы в него пустила легких" [Слов'янський фольклор 1987, 197].

Серед людей з надприродними властивостями вирізняються *відьми*. У слов'ян, як і в багатьох інших народів, було поширене вірування у чаклунство. Особливо значною в магії вважалася роль жіночого начала. О. Потебня трактує жінку як "берегиню обрядів і повір'їв давно застиглою і уже не зрозумілого язичництва" [Потебня 1976, 24].

Народна уява наділяла відьом здатністю творити maleficium – чорну магію, спричиняючи шкоду здоров'ю, життю людей. Вірили, що відьма вступала у змову, у контакт з хтонічними істотами з метою оволодіння надприродними властивостями. За часів язичництва ставлення до них було шанобливе. Після прийняття християнства колишні божества та їх слуги трансформувалися у диявольських прибічників. Відьомство оголосили ерессю, зрадою Бога, особливим злочином, що вимагає кари. "Укоріненню цієї думки сприяло біблейське уявлення про жінку як джерело спокуси і гріха". Хвиля гонінь на них припинилася лише в XVIII столітті.

У слов'янській міфології розглядають дві категорії відьом: природжені й навчені. У словнику, укладеному М. Номисом, зафіксовано такі фразеологізми: "*Гіриша відьма вчена, як родима; мовчи відьма – Канська ти дочка*" [Номис 1993, 47; 187].

У фразеологічному словнику української мови лексему "*відьма*" супроводжує фразеологізм "*Як відьми вкрали*" [ФСУМ 1993, 128].

Російському фразеологізму "охота на ведьм" [СРФ 1998, 70] відповідає болгарський "лов на вещици" [БРФР 1974, 72].

Таким чином, народна уява розмежовувала міфологічних персонажів за наступними критеріями: їх функції, місце перебування та зовнішній вигляд. Міфологія слов'янських народів відображає уявлення про світ духів, допомагає виявити спільні та відмінні риси менталітету, національного світобачення та світовідчуття. Відтворена в мові ментальність народу – цікавий об'єкт подальших студій.

В статье анализируется национальная специфика употребления мифонимов на материале украинского, русского, белорусского, польского и болгарского языков. Дается характеристика мифологических образов славянского фольклора.

Ключевые слова: мифоним, мифологема, божества, демонические образы.

The article analyzes the national specifics of the mythonyms in Ukrainian, Russian, Belarussian, Polish and Bulgarian languages. Characteristics of mythological images of Slavic folklore are given.

Key words: mythonym, mythology, gods, demonic images.

Література:

1. *Белорусско-русский паралексический словарь-справочник: Пособие для учителя* / [Под. ред. А.Е. Михневича]. – Мн.: Нар. асвета, 1985. – 366 с.
2. *Българско-руски фразеологичен речник* / Болгарско-русский фразеологический словарь. – София-М.: Руски език, 1974. – 635 с.
3. *Вархол Н., Івченко А.* Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – 160 с.
4. *Гнатюк В.Г.* Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків // Гнатюк В.Г. Вибрані статті про народну творчість. – Нью-Йорк, 1981. – С. 213–240.
5. *Митрополит Іларіон.* Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1981. – С. 83–84.
6. *Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка (Ейдологічні нариси)* / К.І. Дронь, Б.С. Тихолоз, А.І. Швець / За ред. Б.С. Тихолоз. – Л., 2007. – 336 с.
7. *Плацинда С.* Вирій. Короткий словник давньоукраїнської міфології. – К., 1992. – 26 с.
8. *Потебня А.* Этика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
9. *Словарь русской фразеологии.* Историко-этимологический справочник. – СПб: Фолио-пресс, 1998. – 704 с.
10. *Славянский фольклор* / Сост. Н.И. Кравцов, А.В. Кулагина. – М.: МГУ, 1987. – 375 с.
11. *Українські приказки, прислів'я і таке інше:* Збірники О.В. Марковича та інших / [Укл. М. Номис]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
12. *Фразеологічний словник української мови* / Укладач В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
13. *Słownik frazeologiczny języka polskiego.* – Warszawa-Bielsko-Biała, 2008. – 495 s.

Перелік умовних скорочень:

1. *БРПСС:* Белорусско-русский паралексический словарь-справочник: Пособие для учителя / Под. ред. А.Е. Михневича. – Мн.: Нар. асвета, 1985. – 366 с.
2. *БРФР:* Българско-руски фразеологичен речник / Болгарско-русский фразеологический словарь. – София-М.: Руски език, 1974. – 635 с.
3. *СРФ:* Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. – СПб: Фолио-пресс, 1998. – 704 с.
4. *СУМ:* Фразеологічний словник української мови / Укладач В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.